

УДК 930.85(477):355.48(470:477)

DOI 10.69550/3041-1467.7.333206

Тетяна БІЛАН

кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (bilangaluk@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-7816-4481

Researcher ID: Y-1772-2019

Оксана ПЕТРИВ

кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (petriv.sana@gmail.com)

ORCID: 0000-0001-5194-6486

Researcher ID: Y-6089-2019

Tetiana BILAN

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Professor Valery Skotny, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (bilangaluk@gmail.com)

Oksana PETRIV

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Professor Valery Skotny, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (petriv.sana@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Білан, Т., Петрів, О. (2025). Етносимволіка захисту в українській культурі: єдність традиції і сьогодення. *Axis Europae*, 7, 157–165. doi: 10.69550/3041-1467.7.333206

Bibliographic description of the article: Bilan, T., & Petriv, O. (2025). Etnosymbolika zakhystu v ukrainiskii kulturi: yednist tradytsii i sohodennia [Ethnosymbolism of protection in Ukrainian culture: unity of tradition and modernity]. *Axis Europae*, 7, 157–165. doi: 10.69550/3041-1467.7.333206 [in Ukrainian]

**ЕТНОСИМВОЛІКА ЗАХИСТУ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ:
ЄДНІСТЬ ТРАДИЦІЇ І СЬОГОДЕННЯ**

Анотація. *Мета дослідження* – виявити й обґрунтувати зміст екзистенціалу «захист» та відображення його етносимволіки у формах суспільної

свідомості українців. **Методологічною основою** є міждисциплінарний підхід, застосовано комплексний дослідницький інструментарій у поєднанні філософських, мистецтвознавчих, історичних, культурологічних підходів. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше досліджено етносимволи, які пов'язані із концептами захисту і безпеки під час російсько-української війни. **Висновки.** У статті обґрунтовано зміст екзистенціалу «захист» та відображення його етносимволіки у формах суспільної свідомості українців. Виявлено низку етносимволів, які пов'язані із концептами захисту і безпеки під час російсько-української війни (з 2014), зокрема: Державний Прапор, Гімн та Герб; військові символи й емблеми, нагороди, знаки розрізнення в ЗСУ, що вказують на зброю, яка у руках українців символізує захист, а не напад, підкреслює міць Держави, а також честь і мужність її захисників. У сукупності символів захисту важливими є образи міфічних та реальних героїв, зокрема Козацької доби, новітнього фольклору, які здійснюють подвиги та захищають свій народ. Релігійні символи, такі як церковна споруда, ікони, хрести, розп'яття, завжди втілюють ідею захисту, дають підтримку та надію, а в молитві та вірі людина знаходить захист і джерело сили. Мистецтво у родо-видовому різноманітті художньо-образних форм, шляхів і засобів відтворює дійсність, створюючи віртуальну реальність у музичних творах, живописі, кінематографії, літературі, формує колективну парадигму захисту, засновану на свободі, виборі і відповідальності кожного, матеріалізує ідею безпеки як продовження давньої і живої традиції. Розглянуто екзистенціал захисту, який втілений в етносимволіці взірців українського монументального мистецтва різних історичних епох, а саме: мозаїчному образі Богоматері Оранти у соборі Київської Софії (XI ст.), скульптурі Василя Бородає «Батьківщина-Мати» (1981), найбільшому в Україні муралі художника Валерія Кучера із зображенням Валерія Залужного (2024). В умовах війни етносимволи захисту мають особливе значення, оскільки формують і зберігають почуття національної ідентичності, патріотизму, стійкості, прагнення перемоги.

Ключові слова: етносимволіка, колективна свідомість, захист, війна, Оранта, мурал.

ETHNOSYMBOLISM OF PROTECTION IN UKRAINIAN CULTURE: UNITY OF TRADITION AND MODERNITY

Abstract. The purpose of the study is to identify and substantiate the content of the existential concept “protection” and the reflection of its ethnosymbolism in the forms of public consciousness of Ukrainians. **The methodological** basis is an interdisciplinary approach; a comprehensive research toolkit combining philosophical, art historical, cultural and cultural studies approaches is used. **The scientific novelty** is that for the first time ethnosymbols associated with the concepts of defense and security during the Russian-Ukrainian war have been studied. **Conclusions.** The article substantiates the content of the existential concept of “defense” and the reflection of its ethnosymbolism in the forms of public consciousness of Ukrainians. A number of ethnosymbols associated with the concepts of defense and security during the Russian-Ukrainian war (since 2014) have been identified, in particular: The National Flag, Anthem and Coat of Arms; military symbols and emblems, awards, insignia in the Armed Forces of Ukraine, indicating weapons that in the hands of Ukrainians symbolize defense rather than attack, emphasize the power of the State, as well as the honor and courage of its defenders. In the set of symbols of defense, the images of mythical and

real-life heroes, including those of the Cossack era and modern folklore, who perform feats and defend their people, are important. Religious symbols, such as church buildings, icons, crosses, crucifixes, always embody the idea of protection, give support and hope, and in prayer and faith a person finds protection and a source of strength. Art in the genus-species diversity of artistic and figurative forms, ways and means reproduces reality, creating virtual reality in music, painting, cinema, literature, forms a collective paradigm of protection based on freedom, choice and responsibility of everyone, materializes the idea of security as a continuation of an ancient and living tradition. The article examines the existentialism of protection, which is embodied in the ethnosymbolism of examples of Ukrainian monumental art from different historical eras, namely: the mosaic image of Our Lady of Oranta in St. Sophia Cathedral (eleventh century), Vasyl Borodai's sculpture "Motherland" (1981), and the largest mural in Ukraine by artist Valeriy Kucher depicting Valeriy Zaluzhnyi (2024). In times of war, ethnosymbols of defense are of particular importance, as they form and preserve a sense of national identity, patriotism, resilience, and the desire for victory.

Keywords: *ethnosymbolism, collective consciousness, defense, war, Oranta, mural.*

Постановка проблеми. Культурно-історичні обставини російсько-української війни (з 2014 року) актуалізують проблему захисту як екзистенціалу буття людини та спільноти, а також його відображення в етносимволіці різних форм української культури. З'ясування світоглядних особливостей етносимволіки захисту допоможе сформулювати нову парадигму колективної свідомості, зберегти почуття національної ідентичності та патріотизму.

Аналіз останніх досліджень. Проблема етносимволіки захисту в українській культурі є міждисциплінарною, а її розв'язання потребує застосування комплексного дослідницького інструментарію у поєднанні філософських, мистецтвознавчих, історичних, культурологічних підходів. У роботі опираємося на праці за редакцією Є. Головахи та С. Макеєва (Українське суспільство в умовах війни, 2023), в яких з'ясовано особливості розвитку різних сфер українського суспільства в умовах війни; монументального дослідження української міфології В. Войтовича (Войтович, 2002), заснованої на системі донедаєвих знань, уявлень та вірувань; оглядові, аналітичні публікації Internet-ресурсу про найважливіші події і явища культурного, мистецького життя українського суспільства і світу.

Мета статті – виявити й обґрунтувати зміст екзистенціалу «захист» та відображення його етносимволіки у формах суспільної свідомості українців. У межах визначеної мети треба виявити у формах суспільної свідомості українців артефакти, що відображають етносимволіку захисту; здійснити детальний аналіз екзистенціалу (концепту) «захист» для виявлення культурних засобів його репрезентації. Концепт «захист» потребує подальшого теоретичного осмислення з урахуванням минулого і сучасного соціокультурного розвитку України, а також подій сучасної російсько-української війни (з 2014 р.).

Виклад основного матеріалу. Зasadничою тезою нашої статті є твердження про кореляцію понять «захист» і «безпека», які означають екзистенціали людського існування та базові потреби (за А. Маслоу) (Maslow, 1943), задоволення яких створює умови для самоствердження і самореалізації особистості та, зрештою, спільноти.

Як зазначено у Законі України «Про основи національної безпеки України», національна безпека – це захищені інтереси людини і громадянина, суспільства і

держави, за якої забезпечено сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальної та потенційної загрози національним інтересам.

Об'єктами національної безпеки є людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні й матеріальні цінності, інформаційне і природне середовища та природні ресурси; держава – її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність. Водночас суб'єктами гарантії захисту та національної безпеки виступають Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Рада національної безпеки і оборони України, Національний Банк України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, громадяни України, об'єднання громадян, Збройні сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України (Закон України «Про основи ...», 2024).

Екзистенціаль захисту, згідно із визначенням ключового поняття, є формою усвідомленого буття, що стосується основного аспекту людського існування – потреби людей у безпеці та захисті від різних фізичних, емоційних або соціальних загроз, прагнення до фізичної безпеки (від небезпеки, насильства, хворіб), так і психологічного захисту (від стресу, тривоги, самотності) та соціального захисту (від дискримінації, несправедливості).

Означений тотожним концептом, екзистенціаль «захисту» скеровує рефлексію творця і реципієнта сучасної української культури над проблемою війни, яка стала частиною буття кожного українця і спільноти, вказує на потребу у підтримці та перебування у спільноті. У прагненні захисту людина намагається створити умови для реалізації своєї свободи без страху перед загрозою, а також захист і безпека можуть бути умовами, які дають можливість людині бути автентичною, не боячись зовнішніх загроз. Екзистенціаль захисту як вияв існування безпосередньо пов'язаний із екзистенціалом безпеки, тривоги та страху. Тривога є невід'ємною частиною людського існування. Людина постійно стикається з невизначеністю та можливістю загроз, що, зрозуміло, викликає тривогу. Захист і безпека можуть бути засобами її зменшення, створюючи відчуття стабільності та впевненості, здійснюючи вплив на рішення, вибір та дії людини, а також на її розуміння себе і навколишнього світу. Отже, концепти «захист» і «безпека» мають глибоке екзистенціальне значення, пов'язане з людською свободою, відповідальністю, тривоگوю і автентичністю. Цей аспект проявляється у багатьох формах, таких як фізичний захист, емоційно-психологічний захист, ментальний, соціальний захист тощо. Водночас треба пам'ятати, що захист і безпека можуть бути забезпечені через міжнародні і національні соціальні інститути, які підтримують права та свободи людини.

Як засвідчують В. Бакіров та І. Рущенко, війна РФ проти України оголила слабкість і неієдздатність міжнародних безпекових інституцій, Організації Об'єднаних Націй, ОБСЄ, МАГАТЕ, НАТО та інших, які демонструють неспроможність знаходити шляхи врегулювання конфліктів і засоби нормалізації геополітичних напруженостей. Не роблять позитивного внеску в посилення міжнародної безпеки і світові церкви, голос яких або дуже слабкий, або дисонує зі здоровою логікою. Актуалізація питань національної безпеки зумовлена також стрімкою експансією цифрових технологій практично в усі сфери соціального життя, що відкриває нечувані раніше можливості

цілеспрямованого інформаційно-психологічного впливу на свідомість і підсвідомість практично кожної людини, спрощує вторгнення в чужі інформаційні простори. На думку дослідників, важко не погодитися із твердженням, що світ XXI ст. став набагато нестабільнішим і загрозливішим через перелічені тенденції, які є більш широкими, ніж колишнє протистояння двох полярних світових систем. Безумовно, подолання цих викликів потребує нового розуміння національної безпеки, яке виходить за рамки традиційних військових і дипломатичних підходів (Українське суспільство в умовах війни, 2023, с. 296). Автори монографії «Українське суспільство в умовах війни» зосередилися на розробці моделі безпеки, яка б в ідеалі включила до безпекового дискурсу усе населення України у результаті зміни колективної свідомості та ментальності українців. Ми можемо прийняти досконалішу модель безпекової свідомості, що здатна адекватно оцінювати потенційні загрози війни або не призводити до фатальних втрат. Нову парадигму національної безпеки розуміємо як сукупність фактів масової свідомості, що зумовлюють поворот у ставленні українців до власної безпеки від упевненості в спроможності держави виконувати свою безпекову функцію до колективної відповідальності за життя і майбутнє своєї країни (Українське суспільство в умовах війни, 2023, с. 315).

Колективна свідомість – сукупність переконань, цінностей, ідей та норм, що поділяються та підтримуються групою людей або суспільством і які формують їхнє спільне світобачення і відчуття спільності. Вона є основою соціального порядку, оскільки об'єднує індивідів у єдине ціле, сприяє почуттю приналежності та визначає ідентичність групи чи суспільства. Колективна свідомість допомагає формувати загальні цінності, культуру та традиції, що стають основою суспільної згуртованості. Основними рисами колективної свідомості є відчуття (су-)спільності між суб'єктами цієї свідомості, збереження традицій, загальноприйняті моральні норми, підтримка соціальної ідентичності і єдності (Колективна свідомість, 2024).

Трактуючи екзистенціали захисту і безпеки як понятійно-змістові кореляти колективної свідомості, виявляємо її елементи в українській культурі в єдності традицій минулого і сьогодення. Власне культура є беззаперечним елементом колективної свідомості як сукупність того, що створила (на відміну від того, що отримала) людина і спільнота за час свого існування – рукотворні (матеріальна культура) і нерукотворні (духовна культура) артефакти, які виступають частиною колективного досвіду суспільства.

Важливою складовою української культури є релігія та ритуали, релігійні практики, що у процесі етногенезу спільноти та онтогенезу кожного вірянина, згідно з останніми опитуваннями Центру Разумкова – це 67,9 % (Коваленко, 2025) об'єднують людей, надаючи їм спільну систему цінностей і сенс. Поруч із мораллю, етикою, освітою, які визначають суспільні норми та очікування, мова, як і вербальні та невербальні символи, відтворюють прадавні архетипи колективної свідомості українців, ретранслюють соціокультурні сенси, формують основу для багатовекторної комунікації.

Етносимволіка є сукупністю специфічних ознак духовної та матеріальної культури українців, і, як визначає словник, умовним відображенням подій, явищ, понять, ідей за допомогою національно-маркованих знаків – символів (Словник української мови, 2013, с. 683). Українські етносимволи захисту мають глибоке значення та символізм, який у культурно-історичному контексті підтримує національну ідентичність, єдність та стійкість, відображає історичні, релігійні, соціальні та культурні аспекти захисту і

безпеки як екзистенціалів буття, базових потреб людського існування (за А. Маслоу) (Maslow, 1943).

Низка етносимволів захисту, як зазначає В. Войтович, присутні у звичайній сфері мирного повсякдення людини і спільноти, а в умовах воєнної загрози вони набувають потужної енергетики і функціонують як обереги. Наприклад, в українській культурі рушник є оберегом, символом долі, життєвої дороги, захисту і благословення, який українці використовують у ритуалах та родинно-родильній, поховально-поминальній, будівельній, календарній обрядовості. Орнамент вишивки на одязі чи текстилі різного призначення несуть символіку захисту у знаково-семантичній системі кольору, геометричних елементів чи рослинних композицій у поєднанні із зображенням тотемних тварин, небесних світил тощо (Войтович, 2002).

Нами виявлено низку етносимволів, які пов'язані із концептами захисту і безпеки під час російсько-української війни (з 2014 р.). Зокрема Державний Прапор, Гімн та Герб символізують незламність духу і готовність до оборони Батьківщини, відображають історичні події та боротьбу за незалежність. Його кольори й елементи символізують Українську Державу в її історичному становленні, процесі державотворення від киеворуських часів і до сьогодні. Військові символи та емблеми, нагороди, знаки розрізнення в ЗСУ вказують на зброю, яка в руках українців завжди символізує захист, а не напад, підкреслює міць Держави, а також честь, мужність і самовідданість її захисників. У сукупності символів захисту важливими є образи героїв літописів, зокрема Козацької доби, новітнього фольклору, які здійснюють подвиги та захищають свій народ, стають джерелом натхнення та символами захисту. Релігійні символи, такі як церковні споруди, ікони, хрести, розп'яття, завжди втілюють ідею захисту, дають підтримку і надію, а в молитві та вірі людина знаходить захист і джерело сили. Мистецтво у родо-видовому різноманітті художньо-образних форм, шляхів і засобів відтворює дійсність, створюючи віртуальну, художню реальність у музичних творах, у живописі, кінематографі, літературі, формує колективну парадигму захисту і безпеки, засновану на свободі, виборі й відповідальності кожного, матеріалізує ідею захисту як продовження прадавньої, живої традиції.

Розглянемо екзистенціал захисту, який втілений в етносимволіці взірців українського монументального мистецтва різних історичних епох, а саме: мозаїчний образ Богоматері Оранти XI ст. у соборі Софії Київської; скульптура «Батьківщина-Мати» Василя Бородая, створена у 1981 р.; найбільший в Україні мурал художника Валерія Кучера із зображенням Валерія Залужного (2024).

Скульптура «Батьківщина-Мати» Василя Бородая (1917 – 2010) – один із масштабних монументів в історії України. Скульптурну композицію створено в 1981 р., загальна висота монументу – 102 м (40 м – п'єдестал, 62 м – скульптура). Конструкція фігури надмірно перебільшена і велична, водночас у задумі автора передає настрій піднесення і захисту. Скульптура «Батьківщина-мати» розташована недалеко від Києво-Печерської Лаври, на території Національного музею історії України у Другій світовій війні. На щиті у лівій руці та на голові жіночої фігури облаштовані оглядові майданчики, на які можна піднятися двома ліфтами. Скульптура втрутилась в історичний силует стародавнього Києва, адже Батьківщина-Мати з піднятим мечем проєктувалася з головною ідеологічною атеїстичною метою – створити зоровий ефект вищості у порівнянні з Києво-Печерською лаврою. Священнослужителі лаври застерігали, щоб меч у руках фігури не був вищим від головної дзвіниці лаври,

оскільки це свідчило б про переваги ідеї війни над ідеєю миру. У кінцевому варіанті меч має довжину 16 метрів і вагу 9 т. Вага усієї конструкції 450 т.

Утверджуючи ідею захисту і безпеки, скульптура Василя Бородай, на нашу думку, продовжує традицію використання образу Жінки, Матері, Богородиці, Оранти як власне українського етносимвола захисту, що утвердився в культурі як поєднання світської і релігійної світоглядної парадигми. Для цього твердження є такі підстави:

по-перше, на етапі обговорення задуму, скульптору пропонували використати образ воїна-переможця, який каскою зачерпує воду з Дніпра (зрозуміло, що тоді і назва твору була б іншою). Однак В. Бородай наполягав, щоб основним у скульптурі був образ жінки;

по-друге, Оранта (дослівний переклад: «та, що молиться») – це один із основних типів зображення Божої Матері – на чотирикутному золотому камені з піднятими вгору руками, долонями від себе – це жест молитви як прохання до Бога про захист. Голова і плечі Богородиці покриті омофором – покривалом, яке ще називають покровом Богородиці, яким вона бере під свій захист усіх людей;

по-третє, хоч її голова непокрита, але на плечах – тканина, що спадає складками, створюючи алюзію на омофор – покров Богородиці-Оранти. У фольклорних взірцях Козацької доби та Гетьманщини популярним був етносимвол захисту народу Богородицею у лиху воєнну годину – образ Покрови (наприклад, тип ікони «Покрова Богородиці», XVII ст.). Тож символом військової перемоги народу український скульптор-монументаліст Василь Бородай вибрав образ Жінки – Батьківщини-Матері, що має символіку української національної Берегині – Оранти, що у храмі Софії Київської, яку ще називають «Нерушимою Стіною». У хвалебній службі на честь Богородиці (від VII ст.) про Неї сказано: «Радуйся, Стопне непохитний Церкви Христової; радуйся, держави Нерушима Стіно». До речі, встановлення герба України на заміну герба СРСР у лівій руці скульптурної постаті відбулося 6 серпня 2023 р. на честь 32-ї річниці Незалежності України (скульптор проекту «Тризуб Батьківщини» – Олексій Пергаменщик) (Шевелева, 2024).

Російсько-українська війна (з 2014 р.) надала етносимволіці захисту особливої актуальності, вона присутня у сучасних мистецьких артефактах, зокрема муралах. Один із таких має у собі потужну етносимволіку захисту і безпеки в образі головнокомандувача ЗСУ – з 27 липня 2021 до 08 лютого 2024 р., а з 09 травня 2024 р. – посла України у Великій Британії генерала Валерія Залужного. Як зазначає Тетяна Борисенко, мурал є найбільшим в Україні стінописом із зображенням Валерія Залужного. Над муралом, розмір якого сягає 120 м², художник Валерій Кучер працював 13 годин (Борисенко, 2024). Під час командування ЗСУ В. Залужний проявив ефективність, що детально аналізують українські та закордонні експерти. Особистісні, професійні риси генерала надали йому популярності, зробили його ім'я легендарним, знаковим для перемоги України, етносимволічним у різних видах і жанрах мистецтва та фольклору.

Мистецтво, фольклор як форми суспільної свідомості відповідають на цивілізаційні виклики сьогодення, зберігають традиції героїчного епосу, відображають прагнення українців перемогти ворога-окупанта у російсько-українській війні (з 2014 р.), відбудувати міста і села у своїй країні, зберегти пам'ять про полеглих, дати надію живим, уславити героїв-захисників. Художньо-образне відображення реальних подій і явищ, зв'язки війська і цивільних надає різним видам і жанрам мистецтва і фольклору політичного звучання, спонукає реципієнта творів і творчості до рефлексій і суспільних перетворень.

Висновки. Українська етносимволіка допомагає формуванню і присутності концепту захисту у колективній свідомості українців, який вказує на етнічні корені, символи, релігійні вірування та уявлення, традиції, звичаї, мову, національних героїв тощо. Концепт «захист» розглядаємо як екзистенціаль, оскільки він є одним із фундаментальних аспектів людського існування, базовою потребою особистості (за А. Маслоу) (Maslow, 1943). Захист включає в себе безпеку та підтримку, яких людина шукає і в мирний, і в буремний, воєнний час. Етносимволи захисту (рушник, ікона, Державний Прапор, Герб, Гімн, герой-воїн тощо) присутні у звичайній сфері мирного буття людини і спільноти, а в умовах воєнної загрози набувають потужної енергетики і функціонують як обереги. В умовах російсько-української війни (з 2014 р.) етносимволи захисту мають особливе значення, оскільки формують і зберігають почуття національної ідентичності, патріотизму, стійкості, прагнення перемоги.

Перспективою подальших досліджень є виявлення та обґрунтування етносимволіки у мистецтві сучасного стінопису.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Борисенко, Т. (2024). У Києві з'явився рекордний мурал із зображенням Залужного. *Суспільне від 2 травня 2024*. URL: <https://suspilne.media/kyiv/737139-u-kyievi-zavivsa-rekordnij-mural-iz-zobrazennam-zaluznogo/>

Войтович, В. (2002). *Українська міфологія*. Київ: Либідь. 664 с.

Закон України «Про основи національної безпеки України». (2024). Документ 2469-VIII, чинний. Поточна редакція від 09.08.2024, підстава 3858-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

Коваленко, А. (2025). Скільки українців вважають себе віруючими? Результати опитування. *Українська правда від 28 січня 2025 року*. URL: <https://life.prawda.com.ua/society/skilki-ukrajinciv-nazivayut-sebe-viruyuchimi-rezultati-opituvannya-306135/>

Колективна свідомість. (2024). *Психологічна енциклопедія*. URL: <https://surl.li/ilmphd>

Словник української мови: у 20 тт. Т. 4 (2013): Д – Ж. Київ: НАНУ. URL: <https://archive.org/details/4sum20/page/683/mode/lup?view=theater>

Українське суспільство в умовах війни. (2023). Рік 2023: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 343 с.

Шевелєва, М. (2024). Василь Бородай – батько монументальних символів Києва. *Український інтерес від 18.08.2024*. URL: https://uain.press/blogs/1072417-1072417#google_vignette

Maslow, A.H. (1943). *A Theory of Human Motivation*. URL: <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>

REFERENCES

Borysenko, T. (2024). U Kyievi z'явиavsia rekordnyi mural iz zobrazhenniam Zaluzhnoho [A record-breaking mural depicting Zaluzhnyi appears in Kyiv]. *Suspilne vid 2 travnia 2024*. URL: <https://suspilne.media/kyiv/737139-u-kyievi-zavivsa-rekordnij-mural-iz-zobrazennam-zaluznogo/> [in Ukrainian].

Voitovych, V. (2002). *Ukrainska mifolohiia* [Ukrainian mythology]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy». (2024). [The Law of Ukraine “On the Fundamentals of National Security of Ukraine”]. Dokument 2469-VIII, chynnyi. Potochna redaktsiia vid 09.08.2024, pidstava 3858-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

Kovalenko, A. (2025). Skilky ukraintsiiv vvazhaiut sebe viruiuchymy? Rezultaty opytuvannia. [How many Ukrainians consider themselves believers? Survey results.]. *Ukrainska pravda vid 28 sichnia 2025 roku*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/skilki-ukrajinciv-nazivayut-sebe-viruyuchimi-rezultati-opituvannya-306135/> [in Ukrainian]

Kolektyvna svidomist. (2024). [Collective consciousness]. *Psykhologichna entsyklopediia*. URL: <https://surl.li/ilmphd> [in Ukrainian].

Slovyk ukrainskoi movy: u 20 tt. T. 4. (2013). [Dictionary of the Ukrainian language: in 20 volumes. Vol. 4]: D – Zh. Kyiv: NANU. URL: <https://archive.org/details/4sum20/page/683/mode/1up?view=theater> [in Ukrainian].

Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. (2023). [Ukrainian society in the context of war]. Rik 2023: Kolektyvna monohrafiia / S. Dembitskyi, O. Zlobina, N. Kostenko ta in.; za red. Ye. Holovakhy, S. Makeieva. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Shevelieva, M. (2024). Vasyl Borodai – batko monumentalnykh symboliv Kyieva [Vasyl Borodai is the father of Kyiv’s monumental symbols]. *Ukrainskyi interes vid 18.08.2024*. URL: https://uain.press/blogs/1072417-1072417#google_vignette [in Ukrainian].

Maslow, A. H. (1943). *A Theory of Human Motivation*. URL: <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm> [in English].

Стаття надійшла до редакції 15 грудня 2024 р.

Стаття рекомендована до публікації 30.05.2025.